

Robert Escarpit

Sociologie literatury

(Sociologie de la littérature, 1958)

Souhrnný nástin
problémů sociologie
literatury vlivného fran-
couzského teoretika.

Escarpitova kniha je rozčleněna na čtyři části; ty pak ještě na osm kapitol. V I. části Zásady a metody (3–28) se vychází (1. kap., 3–16) z teze, že každý literární fakt „vytváří uzavřený směnný okruh, jenž prostřednictvím neobyčejně složitých zprostředkujících mechanismů, náležejících do oblasti umění, technologie a obchodu, pojí přesně vymezená (ne-li vždy jmenovitě známá) individua k více či méně anonymní (leč omezené) kolektivitě“ (5). Právě to ztěžuje přístup k literatuře. Literární historie se dlouho soustřeďovala (a často ještě soustřeďuje) na pouhé studium tvůrců a děl a ponechává kolektivní kontext stranou (5–6). Podle Escarpita je proto důležité uvědomit si, že je „literatura — mimo jiné — ‚výrobním‘ odvětvím knižního průmyslu, stejně jako je četba odvětvím ‚spotřeby‘“ (17). Poté autor sleduje (7–13) historický vývoj pojetí literatury i pokusů literární kritiky a literární historiografie začlenit ji do společenských procesů. Literární sociologie podle jeho názoru „musí respektovat specifčnost literárního faktu“ (15). Ve 2. kap. (17–28) autor kriticky shrnuje různá současná vymezení knihy a konstatuje jejich neuspokojivost (17–20). Za kritérium literárnosti přijímá „způsoblost k bezúčelovosti“ (*aptitude à gratuité*) a stanovuje, že „literární je každé dílo, jež není nástrojem, ale účelem o sobě“, a že „literární je jakákoliv nefunkční četba, tj. četba uspokojující bezzájmovou kulturní potřebu“ (21). Rozlišit literární od neliterárního je podle Escarpita nejspíše možné na základě „povahy směny mezi autorem a publikem“ (22). Jako prostředky k jejímu studiu jmenuje literárněhistorické práce, práce o „lidové“ četbě, průzkumy vydavatelských činností, činností knihkupců, knihovníků, práce komparatistické apod. (25–28).

Ve II. části Výroba (29–56), ve 3. kap. (29–40), je na francouzském materiálu z historického hlediska souhrnně pojednán

proces, v němž jedinec nabývá statusu spisovatele. Autor klade otázky týkající se literárních generací a skupin, jakož i jejich vstupu na společenskou scénu. Konstatuje, že k těmto procesům dochází v souvislosti se změnami společensko-historických podmínek. Ve 4. kap. z téhož hlediska zkoumá otázku zeměpisného a socio-profesního původu spisovatele (41–46) a problém financování literatury od mecenášství ke kapitalistickému trhu (46–51); rokem 1755 vymezuje zrod spisovatelství jako „povolání“; souhrnně pojednává otázku autorských práv, jejich ochrany atd. (51–56).

Ve III. části Distribuce (57–97) se v 5. kap. rozlišuje mezi tvorbou a publikací (57–59) a v historické perspektivě je sledován způsob literární distribuce od „potulných vypravěčů“ po „vydavatele“ (59–63). Vydavatelova funkce je vymezena jako „výběr“ (rukopisů), výroba a distribuce (63) a jsou shrnuty prostředky, jimiž se vydavatel snaží zasáhnout předpokládané čtenářské publikum, i jejich zpětný vliv na tvorbu vydávaného spisovatele. V 6. kap. (72–98) autor tvrdí, že „každá společenská skupina má své kulturní potřeby, tedy svou literaturu. Taková skupina může být vymezena pohlavím, věkem, třídní příslušností, a pak lze mluvit o literatuře pro ženy, literatuře pro děti, pro dělníky“ (74). Stanoveny jsou dva typy distribučních kanálů: 1) pro vzdělané: různé typy knihkupectví, v nichž — od objednávek knihkupců po výběr knih umístěných ve výkladě — dochází k zužování výběru z celkové produkce nabízené vydavatelstvími; 2) pro lidové vrstvy: knižní oddělení v obchodních domech, knihy v novinových stáncích, trafikách atd., kde je výběr řízen distributory ve velkém (77–90). Dále autor sleduje mechanismy, které tyto striktně oddělené (a specializované) typy kulturních kanálů narušují: laciné masové náklady „uznávané“ literatury, knižní kluby, v socialistických státech státní řízení distribuce (90–97).

Ve IV. části Spotřeba (98–125) je nastíněn vztah mezi dílem a publikem. Východiskem je tvrzení, že „každý spisovatel v okamžiku, kdy píše, má na mysli určité publikum, i kdyby jím měl být on sám“ (98). Jako základní problém je pak položena otázka, jak je možné, že „sdělení, ačkoliv změní příjemce (a často smysl), si zachovává účinnost“ (99). Escarpit shledává, že sám spisovatel náleží k určitému kulturnímu společenství, a jeho vazba k možnému publiku je proto dána společenstvím kultury a jazyka, jakož i „evidencí“ (tj. ideologií skupiny). Spisovatel tedy disponuje jen „slovníkem a syntaxí, jichž společenství užívá k vyjádření svých evidencí“ (103). Styl je z tohoto hlediska charakterizován jako „společenství evidencí transponované do forem, témat a obrazů“ (105). Dále je schematicky nastíněna otázka „literárního úspěchu“. Jako možné faktory autor uvádí (nepředvídatelně)

proniknutí díla z okruhu, pro něž je určeno, do okruhů dalších, dokonalost vyjádření „evidenci“ určité kolektivity dílem a konečně tvořivou zradu (*trahison créatrice*) díla při recepci. Tímto termínem rozumí Escarpit aktualizující čtení, při němž dílo pocházející z jiné epochy nebo jiné kultury nabývá nového významu, odlišného od toho, který mělo v kontextu svého vzniku. Tento proces ovšem zároveň poskytuje dílu záruku přežití. V 8. kap. věnované tématu četby rozlišuje autor v literárním publiku „znalce“ a „spotřebitele“ a sleduje různé motivace četby (114–119). Četba je povšechně vymezena jako „únik“ (120), přičemž jeho podoba je spoluurčena i společenskými podmínkami (121–122). Krátce pak autor pojednává o okolnostech, za nichž se čte a jež mají vliv na výběr knihy: dopravní prostředky, podvečerní rodinná četba, četba před spaním v posteli atd. (122–125).

V době svého vydání se kniha setkala s poměrně velkým zájmem, který se odrazil v řadě reedic (s určitými úpravami), takže od roku 1958 jen do roku 1970 vyšla ve čtyřech vydáních. Jde v podstatě o populární úvod do sociologie literatury (vyšla v popularizační řadě *Que sais-je?*). Její úspěch lze vysvětlit především tím, že na rozdíl od anglosaských i dalších zemí v té době ve Francii téměř neexistovaly pravidelnější a odborněji prováděné průzkumy literárního trhu, čtenářských zájmů a preferencí atd. V tomto ohledu sehrála kniha průkopnickou roli, neboť na základě určitého (částečně zjednodušujícího) shrnutí zahraniční literatury a jeho (částečně mechanické) aplikace na francouzskou situaci byla podnětem ke konkrétním sociologickým průzkumům ve Francii. Prováděly je různé instituce, mj. nově vytvořený tým na univerzitě v Bordeaux, vedený právě Escarpitem. Výsledkem týmové práce byla mj. publikace¹ obsahující především přehled různých možných směrů empirických sociologických průzkumů v oblasti literatury.² Po desetileté módní vlně, kdy se mluvilo o Escarpitově Bordeauxské škole, však tým uvízl na mrtvém bodě. Mezi důvody, jež k tomu vedly, patří na prvním místě nejasnost Escarpitových metodologických východisek. Nejasněná je jeho koncepce sociální skupiny, v níž klade na jednu úroveň kritéria věková, pohlavní, třídní a jiná. Escarpit a jeho žáci se tak uzavřeli do okruhu tzv. kvantitativní sociologie pozitivistického typu, která je sice schopna jednotlivými dotazníkovými akcemi a průzkumy shromáždit zajímavý a užitečný materiál, např. o způsobech distribuce knih, o fungování knižního trhu, o kvantitativních parametrech konzumu literatury atd., ale se základními otázkami vztahu mezi společností a literaturou, o jejichž řešení se ve Francii (často za cenu zjednodušení) pokoušela literární sociologie → Luciena Goldmanna,

1 R. Escarpit et al., *La Littéraire et le social. Éléments pour une sociologie de la littérature*, Paris 1970.

2 Srov. R. Fayolle, *La Critique*, Paris 1978, s. 192.

tzv. sociokritika Clauda Ducheta či sociologie „literárního pole“ → Pierra Bourdieua, se zákonitě mýjí.

V dalším období (od 70. let) se z Escarpitovy *Sociologie literatury* stalo jedno ze standardních děl oboru: klasická příručka, která rozvrhuje základní oblasti sociologie literatury a zrcadlí jedno její stadium. Autor byl v 60. a 70. letech pověřen vedením několika velkých mezinárodních projektů, které byly zaměřeny na čtení a knižní kulturu a organizovalo je UNESCO (jejich výsledky jsou publikace *La revolution du livre*, 1965; *The Book Hunger*, 1972). Tím získal Escarpit přístup k daleko širšímu materiálu, jehož množství a rozmanitost jej nutily k dalšímu zjednodušení navržené metodologie. Ukázalo se, že problémem není ani tak samotná kvantitativní metoda (průzkumy čtení a knižního trhu jsou na této bázi organizovány i jinde, a to s velmi přesvědčivými výsledky) jako spíše její pojetí. Escarpit totiž věřil ve výpovědní nestrannost čistých faktů, aniž by se ptal, díky čemu jsou takové a čím jsou založeny. Chápe tedy fakt jako „bod nula“, nikoli jako odpověď na otázku, kterou je potřeba ve výzkumu (a hlavně v jeho interpretaci) hledat. Některé Escarpitovy závěry a pozorování (např. o stárnutí knihy na knižním trhu, literárním úspěchu, formování literárního milieu či o sociálním původu autora ve Francii)³ jsou v literatuře oboru přebírány jako nezpochybnitelné a namnoze i autoritativní. Jeho pojetí čtení jako tvořivé zrady, zaručující dílu jeho literární trvalost, velmi těsně souzní např. s některými tezemi Kostnické školy, s Vodičkovým konceptem konkretizace či s pojetím otevřeného díla → Umberta Eca.

Jako sporné se v následujícím vývoji ukázalo Escarpitovo chápání specifičnosti literatury. V něm autor trvá na mlhavém termínu bezúčelovost, který vznikl řadou postupných adaptací původního Kantova nezajímavého zálibení (*interesseloses Wohlgefallen*). Sociolog Escarpit zde velmi překvapivě sahá ke Kantově transcendentální kategorii, aniž by se — právě empirickým výzkumem — přesvědčil, zda toto projektivně-spekulativní kritérium je skutečně sdíleno i těmi, kdo čtou.⁴ Jako průlomová se na tomto poli ukazuje až kniha → Pierra Bourdieua *La Distinction. Critique sociale du jugement* (1979), již lze považovat za zdrcující a široce založenou polemiku s Kantovým nezajímavým zálibením, konkrétně s tím, že jsme v jistém okamžiku schopni odpoutat se od své určenosti a obcovat s uměním (literaturou) jako transcendentálně čisté, tj. ze sociálních (a etických) vazeb vyvázané subjekty. Náš vztah k literatuře (a umění) je podle Bourdieua vždy určen sociálně či socio-kulturně (vzděláním, povoláním, místem bydliště, ekonomickou situací, vztahem k jiným médiím); nadto nemá ani — Kantem postulovanou — univerzální platnost, liší se podle druhu umění a žánrů. Mimoděk se tak ukazuje, že

3 V anglické literatuře se sociálním původem spisovatele a jeho vývojem zabýval Raymond Williams (*The Long Revolution*, London 1961).

4 Výtku, že Escarpit, ač sociolog literatury, odhlíží od sociální situace, formuluje např. Peter V. Zima (*Textsoziologie*, Stuttgart 1980, s. 26).

s protikladem vzdělání — lidové vrstvy, s nímž pracuje Escarpit, vystačit nelze. I v pojetí publika jako jistoty anonymity se značně pokročilo za Escarpitova původní východiska, zejm. v Birminghamské škole kulturních studií (Stuart Hall, → Raymond Williams ad.). V ní se nemluví jen o publiku, nýbrž nutně o různě určených publikách; publikum podle této školy nelze brát jen jako projektivní plátno autorových (v textu realizovaných) záměrů, a je třeba zkoumat reálně zakotvená čtení kulturně situovaných čtenářů. Escarpit považuje publikum za anonymní masu, naproti tomu zástupci kulturních studií uvažují o tzv. aktivním publiku, tzn. že recipienta je nutno chápat jako dynamického spolutvůrce, nikoli pouze jako prostého příjemce. Další vývoj v oblasti empirických výzkumů a literární (a kulturní) sociologie zpětně vyjevil i povahu Escarpitova konceptu: ukázalo se, že literární sociálně je u něj leckdy nahlíženo jen zvnějšku a projektivně, tedy bez patřičné empirické podpory. Empirii dává autor průchod tam, kde jde o produkci (náklady knih, časové diagramy prodeje aj.). U recepce se však spoléhá na předem dané typologie a obecná rozvržení.

Vydání

Sociologie de la littérature, Paris 1958 (z tohoto vyd. citováno), 1960, 1964, 1968, 1973, 1978, 1986, 1992, 2006. Japonské vyd., Tokio 1959. *Das Buch und der Leser*, Köln 1961, 1966. *Sociology of Literature*, Painesville 1965; London 1971. *Sociologia de la literatura*, Barcelona 1968, 1971; La Habana 1970. Hebrejské vyd., Jeruzalém 1970. *Litteratursociologi*, Stockholm 1970. *Sociologia della letteratura*, Napoli 1970, 1974, 1977; Roma 1994. *Sociologija književnosti*, Zagreb 1970. *Litteratursociologi*, Oslo 1971. *Bogen og laseren. Udkast til en litteratursociologi*, København 1972. *Kinoniolojia tis logotechnias*, Athina 1972. Kap. Literatura a společnost, in: *Współczesna teoria badań literackich za granicą*, sv. 3, Kraków 1973. *De la sociologia literaturii*, București 1980. Čínské vyd., Šanghaj 1988, 1990. *Edebiyat sosyolojisi*, Istanbul 1992.

Literatura

H. Ivaničková, Čo to je — sociológia literatúry? *Romboid* 1968, č. 5–6, s. 135–139. R. Fayolle, *La Critique*, Paris 1978. P. V. Zima, *Textsoziologie*, Stuttgart 1980. J. Lalewicz, Čítanie ako „tvorivá zrada“, in: R. Lesňák (ed.), *Čitateľská recepcia literatúry*, Bratislava 1986, s. 81–93. M. Petrusek, *Sociologie a literatura*, Praha 1990. A. Dörner – L. Vogt, *Literatursoziologie. Literatur, Gesellschaft, politische Kultur*, Opladen 1994. A. Milner, *Literature*,

Culture and Society, London – New York 1996. P. Janáček, Co to znamená, když se řekne „literary culture“? *Česká literatura* 2005, č. 4, s. 556–569. L. van Nuijs, La Sociologie de la littérature selon Escarpit, *Poétique* 2007, č. 149, s. 107–127.

Robert Escarpit (1918–2000)

Francouzský sociolog literatury a literární historik (anglista); činný též jako literární kritik, publicista a romanopisec. Byl profesorem na univerzitě v Bordeaux, kde založil a vedl Institut sdělovacích a uměleckých literárních technik (ILTAM), rektorem univerzity v Bordeaux III (1970–1975); angažoval se i v projektech UNESCO zaměřených na výzkum a propagaci čtení. Další díla: *La Révolution du livre* (1965), *La Profession d'écrivain* (1968), *Le Littéraire et le social* (1970), *L'Écrit et la communication* (1972), *The Book Hunger* (1972, s R. Barkerem), *Théorie générale de l'information et de la communication* (1976), *Dictionnaire international des termes littéraires* (1979, editor), *Trends in Worldwide Book Development 1970–1978* (1982).

Slovenské překlady

Stati: Literárne a sociálne, *Romboid* 1971, č. 1, s. 39–45.

/jv – jt/